

Profesor fyziologie František Mareš – obnovitel Živy

Roku 1891 – tedy právě před 130 lety – vyšlo první číslo časopisu *Živa* obnoveného zásluhou fyziologa Františka Mareše a chemika Bohuslava Raýmana. *Živu* založil Jan Evangelista Purkyně v r. 1853 jako časopis, v němž měli nacházet poučení čtenáři hledající články o přírodě a kde také přiblížil českému čtenáři své některé předchozí objevy uveřejněné v zahraničních časopisech. Po 14 letech, v r. 1867, Purkyně vydávání *Živy* především z finančních důvodů zastavil. František Mareš byl velkým obdivovatelem J. E. Purkyně. I to byl důvod, proč se rozhodl navázat na jeho ediční činnost a obnovit vydávání *Živy*. Předložený příspěvek se proto blíže zabývá osobností tohoto vědce, o němž se dodnes zachovaly zavádějící představy, a obhazuje Františka Mareše před nepravdivými odsudky.

J. E. Purkyně byl spolu s Janem Krejčím redaktorem i aktivním přispěvatelem časopisu. V prvním ročníku nacházíme čtyři Purkyňovy články: Rozhled v oboru veškeré přírody, Člověk a příroda, O smyslech vůbec, Místopis čili topologie smyslů. Aktivnějším autorem byl Purkyňův syn, botanik Emanuel, který pro ročník 1853 napsal celkem 7 textů: *Život pod vodou*, *O semenech rostlin*, *Klíčení*, *Lesy*, *O tabáku*, *Hlemýžď*, *Výlet do Tater*. Mezi dalšími přispěvateli nacházíme jména J. Krejčí, Vilém Dušan Lambl, Julius Sachs, Karel Špott, Antonín Frič, Vilém Rudolf Weitenweber, August Emanuel Reuss, Jindřich Wichmann nebo Vojtěch Kuneš.

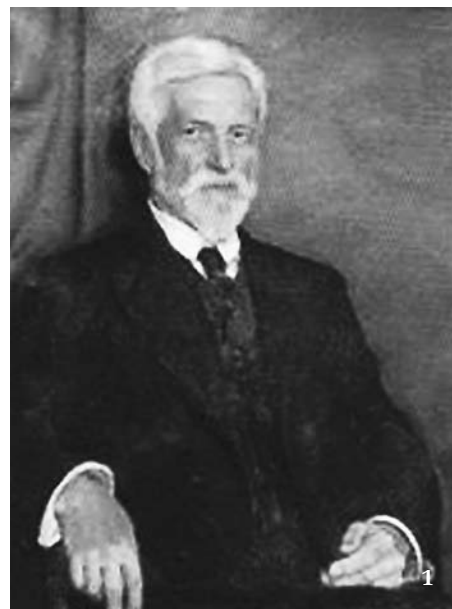
Začátkem druhého ročníku Purkyně recapituluje uplynulý rok a s radostí píše, že při zahájení vydávání *Živy* bylo určeno vydat 1 500 výtisků, ale velký ohlas o čtenářstva si vynutil dotisk 500 exemplářů prvních tří čísel. Uvádí i přehled předplatitelů, kterých bylo 1 436, včetně jejich povolání – nejvíce bylo studentů (330), dále duchovních (299), úředníků (236), učitelů (206), následují lékaři, právníci, obchodníci, řemeslníci aj. – představitel celkem 16 různých povolání. Ale hned druhý ročník *Živy* končí již s pouhými 858 abonenty. Purkyně pokles vysvětluje tím, že Matice česká, která podporovala v r. 1853 jen *Živu*, v následujícím roce zahájila vydávání dalšího časopisu – *Památky archeologické a místopisné*, k nimž část předplatitelů přešla.

Vydávání *Živy* bylo zajišťováno jednak z příspěvků předplatitelů, jednak peněžitou podporou Matice. Režie ročníku 1853 byla 3 113 zlatých, přičemž příjem od čtenářů činil 2 372 zl., schodek 741 zlatých uhradila právě Matice. V následujícím roce bylo vydáno 1 500 exemplářů a při 911 předplatitelích schodek stoupl. Jejich počet však rok poté znovu klesl jen na 655, a ačkoli bylo vydáno už jen 800 výtisků, činil schodek 961 zlatých. Purkyně se sna-

žil zvýšit zájem novým uspořádáním obsahu časopisu – k části přírodnické nově přistupují populární články o zdraví i nemocích v rubrice nazvané *Domácí lékař* a konečně poslední třetina má název *Průmyslník*. Nepříznivý vývoj financování časopisu však pokračoval a po 14 letech Purkyně vydávání *Živy* s lítostí zastavuje.

Obnovitelé *Živy* F. Mareš a B. Raýman své rozhodnutí zdůvodňují v prvním čísle ročníku 1891 v úvodním Prohlášení, z něhož část citujeme: „Přední z mužů vědy, kteří z národa českého vyšli, Jan Evangelista Purkyně, chtěje povznést svůj národ, mínil učiniti tak, dle své hříbny, povznášeje ho k přírodovědeckému poznání. I vydával za tím cílem *Živu*, časopis přírodnický, ve kterém se pojednávalo způsobem každému čtenáři srozumitelným o předmětech přírodovědeckých. Od dob Purkyňových tato snaha v původním rozsahu ochabla; pouze Vesmír pěstuje po 20 let přírodní vědy popisné se značným zdarem. [...] A tu jest čas, abychom znovu oživilu snahu Purkyňovu: šířiti v celém národě přírodovědecké poznání, a tak ho po stupních osvěty vždy výše povznášeti. Neboť základem důstojnosti a síly člověka jest poznání. [...] Že jsme národem nečetným, není důvodem, abychom se svého života vzdávali... Oč jsme méně četní, o to více vzdělaných může býti mezi námi.“

V průběhu následujících let se však projevila rozdílná pojetí zaměření časopisu obou redaktorů, která skončila odchodem Mareše. V redakční zprávě v 10. čísle *Živy* z r. 1897 čteme: „Vyhovuje přání pana spoluredaktora *Živy*, vystupuji tímto číslem z redakce, kterou jsem vedl na základě programu vytčeného v proslovu k 1. číslu tohoto časopisu.“ Mareš sám o tom v r. 1929 ve svém spisku *Fyziologie smyslů* napsal: „Mně byl přirozený vitalismus. V tomto smyslu vedl jsem též veškeré práce a psal v *Živě* v letech devadesátých. Ale tehdy byly u nás vědy biologické ve znamení me-

1 Portrét Františka Mareše. Autorkou je jeho dcera Milada Marešová. Studovala v Praze u Vojtěcha Hynaise, v Paříži navštěvovala ateliér Františka Kupky. Za okupace byla vězněna za protinacistický odboj.

chanismu, a chemikové chtěli celý život strhnout na pole chemie. Vitalismus uznán za provinění na vědě, za neplodnou spekulaci, která překáží vážné vědecké práci.“

Názorovými rozdíly a bližšími okolnostmi rozchodu Raýmana s Marešem se zabývala Soňa Štrbáňová v loňském ročníku *Živy* (2020, 2: 58–62). Proto tento příspěvek zaměříme na F. Mareše, kterého Jan Janko výstižně nazval „košatou osobností“.

František Mareš očima svých žáků

František Mareš byl přírodovědcem, filozofem a politikem, který měl své nadšené obdivovatele, ale i zarputilé odpůrce. Jeho žák, pozdější profesor vnitřního lékařství Jiří Syllaba na něho v r. 1993 ve Sborníku lékařském vzpomíná: „Marešovy přednášky proslovené vždy zpaměti, jasným hlasem byly velmi navštěvovány a studenty oblíbeny. Už jeho středně vysoká postava i výrazná hlava pokrytá hustým bílým vlasem a brada i tváře lemované bílým vousem byly oživeny jiskrným pohledem a působily majestátním dojmem. Žádná jeho přednáška nebyla suchá, nudná, naopak nejednou strhující, vždy srozumitelná a pronášená zvučným hlasem a oživovaná vhodnou akcentací.“ Stejně viděl Mareše jeho spolupracovník Antonín Hanák při oslavě Marešových sedmdesátin v r. 1927 v *Časopise lékařů českých*. „Mareš jako člověk a šéf je vždy přístupný a laskavý, nestranný a spravedlivý. Oceňuje kritického ducha, prokazuje až patriarchální moudrost, jeho osobnost vždy vyzařuje cosi uklidňujícího.“

Prof. Kamil Lhoták v r. 1917 v témže časopise ve své vzpomínce na prof. Mareše napsal: „Žili jsme opravdu v jakémsi krásném pracovním společenství. Pracovali jsme společně a společně nesli drobné úspěchy i neúspěchy denní práce. Mareš s námi trávil denně dlouhou dobu, buď se účastnil přímo experimentu, nebo konferencí, které se odpoledne protahovaly pravidelně do temného večera a noci. Tak jsme

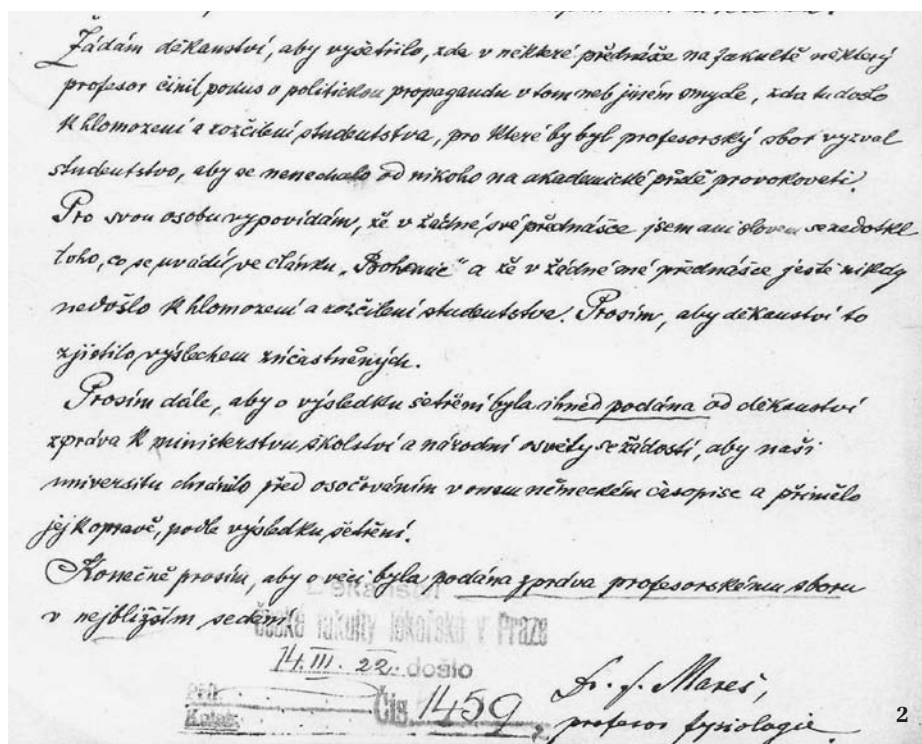
se učili nejen abecedu vědecké práce, ale učili jsme se také vědecky myslet. Jako examinátor byl Mareš přísný, ale shovívavý, s pochopením studentů, u nichž odlišoval tónu od neznalosti. Zdůrazňoval význam bystrého postřehu, přesného pozorování a logického myšlení.“ Milan Nakonečný (2007) tuto charakteristiku ještě doplňuje: „Mareš měl hluboké vzdělání v přírodovědě a filozofii, hovořil anglicky, francouzsky a německy. Byl dominantní, ale nebyl vládychtivý. Byl školeným řečníkem a pohotovým diskutérem, který své protivníky nešetřil, ale nikdy nebil pod pás. Měl osobitý smysl pro humor, jemný a dobromyslný.“

Přesto tento uznávaný vědec a oblíbený pedagog, laskavý a ušlechtilý muž se stává ve 30. letech 20. století cílem dehonestujících útoků a v 50. letech je zcela zatracen jako reakční vědec, označován za šovinistu, fašistu a antisemitu. Jeho portrét je z galerie rektorů v Karolinu vyhozen na smetiště, aby byl vyvezen na skládku. A Marešovo jméno určeno k věčnému zatracení. Čím si zasloužil tuto nenávist?

František Mareš očima svých odpůrců a nepřátel

V r. 1960 vydává lékař Miloslav Matoušek – od r. 1956 profesor dějin lékařství na Lékařské fakultě Univerzity Palackého v Olomouci – monografii Fyzilog František Mareš a jeho idealistická filosofie. Představuje Mareše jako reakčního vědce, filozofa a politika, který od šovinismu a antisemitismu přechází až k fašismu. Jeho charakterové vlastnosti líčí v nejtemnějších barvách, ve zmíněné publikaci čteme, že Mareš „s nenávistí útočil i bez příčiny na ty, kdož s ním nesouhlasili, a nerozpokoval se útočit i nepravdami“, na jiném místě: „útočil neupřímnou kritikou, kterou psal potměšile, pln zloby, v zuřivém boji pln domýšlivosti a ješitnosti“ nebo „přímo bouřil zlobou a vztekem a nemaje argumentů lhal a hanobil“, „hlásal nacionálně nenávist a bezohlednost, jeho cesta skončila v táboře spojenců nepřátel našeho národa“, „své přednášky proplétal s oblibou politickými extempore, v nichž vštěpoval posluchačům svůj šovinismus, útočil na vše pokrokové a zejména kousavě ironickými poznámkami se snažil zesměšňovat pokrokové myšlenky.“

Jako příklad zhoubného Marešova působení na studenty uvádí Matoušek událost z r. 1922: 12. března časopis Bohemia, vydávaný v Praze v německém jazyce, uveřejňuje článek pod názvem Fiasco profesora Mareše v posluchárně. V článku je uvedeno, že Mareš ve své poslední přednášce vystoupil s nepřátelským projevem proti prezidentu Tomáši Garriguovi Masarykovi a ministru Edvardu Benešovi. Studenti se však nenechali dlouho poučovat a hlasitě projeví nesouhlas. Matoušek ve své knize popisuje událost takto: „V jedné ze svých přednášek o fyziologii přednesené na počátku března 1922 mluvil František Mareš o současných otázkách veřejného života tak, že to vzbudilo odpor u části posluchačů, kteří na místě protestovali proti Marešovým názorům proneseným před studenty. Přednáška skončila velkým hlomozem a hlučením. O tomto incidentu, který byl pro Mareše překvapením, psal denní tisk, a proto bylo nařízeno

vyšetření případu. Také Mareš sám ihned, jakmile se věc dostala do veřejnosti, požádal děkanát lékařské fakulty o vyšetření. Toto vyšetření skončilo tak, že děkanát předložil ministerstvu školství prohlášení 35 posluchačů, ve kterém posluchači dosvědčili, že za svých přednášek profesor Mareš ve smyslu politickém nikdy nemluvil...“ Pod čarou připojil Matoušek petitem poznámku, že v letním semestru 1921–22 bylo v přednáškách prof. Mareše zapsáno 550 řádných posluchačů, Marešovu nevinnost tedy dosvědčovala jen jejich nepatrná část, pravděpodobně mu naprosto oddaných. Vyšetřování Marešovy činnosti bylo zřejmě aranžováno v jeho prospěch.

O hodnověrnosti, resp. nehodnověrnosti tohoto Matouškova vyličení události z r. 1922 svědčí doklady uložené v archivu Univerzity Karlovy. Vyznívají zcela jinak. V osobním spise F. Mareše nacházíme jeho rukou psané podání datované 13. března 1922 (obr. 2), jímž Mareš nejprve rozhodně protestoval proti nepravdivému článku v Bohemii. Jeho dopis pak pokračuje: „Žádám děkanství, aby vyšetřilo, zda v některé přednášce na fakultě některý profesor činil pokus o politickou propagandu v tom nebo jiném smyslu, zda došlo k lomození a rozčilení studentstva, pro které by byl profesorský sbor vyzval studentstvo, aby se nenechalo od nikoho na akademické půdě provokovati. Pro svou osobu vypovídám, že v žádné své přednášce jsem se ani slovem nedotkl toho, co uvádí ve článku Bohemie, a že v žádné mé přednášce ještě nikdy nedošlo k lomození a rozčilení studentstva. Prosím, aby děkanství toto zjistilo výsledkem zúčastněných. Prosím dále, aby o výsledku šetření byla ihned podána od děkanství zpráva ministerstvu školství a národní osvěty se žádostí, aby naši universitu chránilo před osočováním v onom německém časopise a přimělo jej k opravě podle výsledků šetření. Konečně prosím, aby o věci byla podána zpráva profesorskému sboru na nejbližším sedění.“

2 Závěr Marešova dopisu děkanátu z 13. března 1922, žádající přešetření jeho obvinění v časopise Bohemia. Razítko podatelny děkanátu potvrzuje přijetí dopisu dne 14. března 1922. Z archivu Univerzity Karlovy

3 Iniciála N ve slově Neklan s třetí barevnou vrstvou berlínské modří v Rukopise královédvorském. Modř byla objevena až v r. 1704, pod ní jsou však další starší barevné vrstvy, zelená a červená. Z archivu L. Sršně

Děkanství lékařské fakulty promptně věc projednalo a již 15. března zaslá přípis Ministerstvu školství a národní osvěty ve věci Domnělý výstup prof. Mareše proti prezidentu T. G. Masarykovi a ministerskému předsedovi dr. Benešovi v posluchárně fyziologického ústavu. Děkanství oznamuje, že byli podrobně vyslechnuti nejen posluchači, ale i asistenti a laboranti ústavu a bylo zjištěno, že k žádným politickým projevům prof. Mareše nikdy nedošlo. Byl zaslán i důvěrný dotazník všem profesorům, z jehož výsledku je zřejmé, že také jinde nedošlo k jakýmkoli politickým projevům. Děkanství prohlašuje, že nemělo žádné příčiny k podobnému zakročení, jak živě v onom listě se píše. Na základě výsledků šetření žádá děkanství slavné Ministerstvo školství a národní osvěty, aby vhodným způsobem přimělo onen časopis k uveřejnění úřední opravy této živé zprávy. Přípis podepisuje děkan prof. Matěj Pěšina.

V archivu je zachováno i písemné vyjádření studentů, které citovanému dopisu předcházelo. Je datováno 14. března 1922 a studenti prohlašují důrazně, že prof. Mareš za svých přednášek nikdy ve smyslu politickém nemluvil, a tedy ani osoby prezidenta T. G. Masaryka, ani dr. Beneše se nedotýkal. Všechny pověsti o nějaké nespokojenosti posluchačstva vůči němu jsou nemístné. Protestují tedy níže podepsaní proti tak nízkým lžím a útokům jednotlivých časopisů a spolu i proti nepovolným kritikům Marešovy vědecké činnosti. Pod

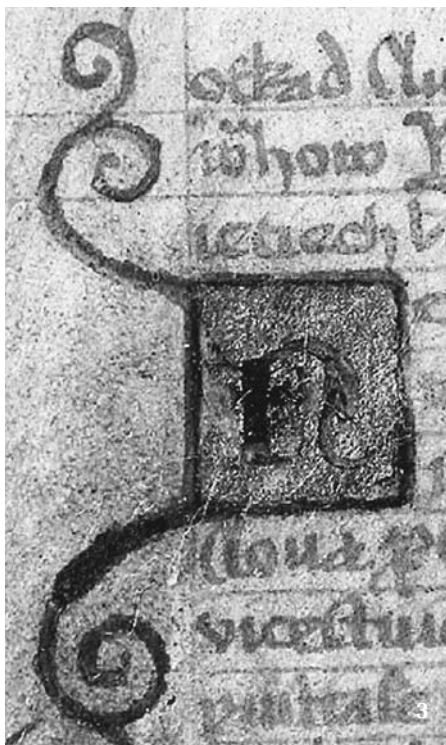
tímto textem je podepsáno 37 studentů. Doklady nalezené v archivu tedy mluví jasně. Není pravda, že bylo nařízeno vyšetření, až když o aféře psal denní tisk, stejně tak není pravda, že děkanát předložil vyjádření jen 35 studentů ani že vyšetření celé záležitosti bylo fakultou aranžováno v Marešův prospěch. Srovnání Matouškova textu s údaji dokladů v archivu Univerzity Karlovy dokazují neseriózní podání událostí uvedeným autorem. Právem proto M. Nakonečný ve své knize František Mareš, vědec, filosof, národovec (2007) Matouškovo dílo nazval „nevědeckým sepisováním sestaveným z ideových frázi komunistického režimu“.

V politickém životě první republiky

Levicová žurnalistika Mareše označovala za reakčního vědce a reakčního filozofa. Mareš totiž v knize Otázky filosofické, národních a sociálních v politice (1923) odsoudil marxismus, který je v zásadě revoluční a násilnický, neboť chce své cíle uskutečňovat třídním bojem živým třídní nenávisť. Vyslovil zde i myšlenku, která se stává vysoce aktuální až v dnešních dnech, po sto letech. Upozorňuje na to, že uhlí je sluneční energií nastřádanou rostlinami, jejíž zásoby však nejsou neomezené. Je tedy nutné najít řešení, čím uhlí nahradit. Jako vhodnou alternativu navrhuje postupy, které by umožnily využít energii z vody, větru a zejména ze slunce. Pokud se energie nebude získávat z uhlí, bude to mít příznivý vliv i na ovzduší a zlepší se tak životní prostředí. O pět let později, v r. 1928, Mareš publikoval spis Dialektický materialismus (filozofie Leninova), kde tuto ideologii rozhodně odmítl.

Po vzniku samostatného státu František Mareš vstupuje do politiky. Stává se členem nejprve Revolučního národního shromáždění v letech 1918–20, poté je až do r. 1925 senátorem. Jako referent kulturního odboru senátu v r. 1920 inicioval zákon č. 135/20, týkající se pražské univerzity. Ten stanovil, že česká univerzita je pokračovatelem středověkého učení Karlova a zákon z 28. února 1882, který rozdělil pražskou univerzitu – tehdy Karlo-Ferdinandovu – na českou a německou, se ruší. Karlově univerzitě se přiznává vlastnictví budovy Karolina, starobylých insignií a archiv. V Praze bude nadále existovat Německá univerzita, pro kterou bude určeno náhradní místo. Důvod svého vstupu do parlamentu Mareš vysvětluje v citované knize z r. 1923. Spis věnoval Karlu Kramářovi, prvnímu předsedovi československé vlády v letech 1918–19, a v dedikaci píše: „Uvedl jste mě do politického života, do kterého jsem sám nemínil vstoupit pro svou práci na jiném poli národní kultury.“

Výzva ke vstupu do politického života vycházela z Marešova chování v době první světové války. Již 26. listopadu 1914 Mareš na schůzi mediků za přítomnosti policejního komisaře, vykonávajícího politický dohled, řekl: „Není to válka naše, necítíme nepřátelství k žádné z válčících stran, ale věříme ve spravedlnost a konečné vítězství nad násilím.“ Tři roky poté (17. května 1917) podepsalo 22 českých kulturních činitelů, mezi nimi i Mareš, Manifest českých spisovatelů, vyzývající české poslance parlamentu ve Vídni, aby

se rozhodně zastali českých práv a požadavků. Dne 13. dubna 1918 se Mareš účastnil protirakouské demonstrace v Obecním domě v Praze, kde Alois Jirásek přečetl Národní přísahu.

Jiří Syllaba (1997) ve své knize vzpomínek na prezidenta Masaryka píše: „Mareš byl naprosto čestný a hluboce národnostně citící Jihočech. Marešovo chování za první světové války bylo bezúhonné, statečné a neprosněchářské.“

Spor o Rukopisy a obviňování z fašismu

Když František Mareš opustil po dovršení 70 let své místo na Fyziologickém ústavu lékařské fakulty, obrací zájem na zcela jiné pole – na otázku literárněhistorickou. V r. 1927 vydává spisek Vědecké metody realismu zvláště k otázkám Rukopisů. V r. 1817 našel Václav Hanka ve Dvoře Králové v kostele Sv. Jana Křtitele svazek starých pergamenů s textem několika básní. O rok později byl Vlašenskému muzeu (dnešní Národní muzeum) doručen další nálezh pocházející ze zámku Zelená Hora. O středověkém původu obou pergamenů byly vysloveny pochybnosti a spor intenzivně vzplanul v 80. letech 19. století. Mareš svůj zájem o Rukopisy vysvětluje: „Na otázku Rukopisů jsem byl přiveden v roce 1918, kdy jsem byl poučen o klamnosti důkazů jejich podvržení z kryptogramu V. Hanka fecit a nálezu berlínských modří v jedné z iniciálek, neboť tyto dva důvody rozhodly proti Rukopisům v široké veřejnosti a umlčely obhájce.“ Ladislav Dolanský totiž tvrdil, že ve změti čar na jednom listu pergamentu lze po postupném složitém otáčení stránky přečíst slova „Hanka fecit“, čímž se falzátor podepsal. Jiným otáčením by však bylo možno přečíst v této změti čar cokoli. V iniciále N ve slově Neklan v Rukopise královédvorském byla její modrá barva určena jako berlínská modř (obr. 3). Toto barvivo bylo objeveno až v r. 1704, pergamen s touto barvou nemohl pocházet ze středověku. Berlínská modř však byla jen vrchní vrstvou, pod ní byly

ještě další dvě vrstvy barvy zelené a červené. To zjistil v 19. století chemik prof. Antonín Bělohoubek, ale nepokládal to za důkaz podvrženosti. Mareš později vysvětluje: „Hanka fecit a berlínská modř, to byly důkazy, které umlčely obhájce a nyní teprve mohl být vystaven veřejnému posměchu každý, kdo ještě v Rukopisy věří.“

Marešovo vystoupení v otázce Rukopisů mu přineslo nepřátelské útoky a obviňování z nečestných, postranních a osobních pohnutek. Mimo jiné i z nepřátelství k osobě prezidenta republiky. Masaryk totiž v r. 1886 v časopise Athenaeum, jehož byl redaktorem, otevřel diskuzi o Rukopisech, jejíž účastníci – historici, jazykovědci, paleografové – došli k závěru, že Rukopisy jsou podvrhem, který byl dílem Václava Hanka a dalších osob jemu blízkých.

O vztahu těchto dvou profesorů pražské univerzity píše J. Syllaba ve svých již zmíněných vzpomínkách na prezidenta: „Do sporu s Marešem se dostal Masaryk v minulém století, když odsudivě zkritizoval Marešovu kritickou knihu Idealismus a realismus v přírodních vědách. Masaryk vytýkal, že Mareš nepochopil správně Kanta, Locka a Berkleyho. Tehdy snad byla Masarykova kritika příliš apodiktická a Marešova odpověď velmi slušná, ale neústupná. Vztah obou mužů tím však byl trvale poznamenán. Mareš byl po druhé světové válce a po své smrti velmi kritizován. Byla mu vytýkána údajně idealistická filosofie a sympatie k Vlajkařům. Konkrétně sám o tom nic nevím, bylo-li tomu však tak, tak rozhodně nikoliv proto, že by byl jakkoliv souhlasil s fašismem a nacismem.“ Jiří Syllaba se znovu zastal Františka Mareše na stránkách Časopisu lékaře českých v r. 1951, po jeho dalším obvinění, že sklouzává k šovinistickému nacionalismu a posléze k fašismu.

Obvinění Mareše ze sympatií k Vlajkařům, fašismu a antisemitismu si zaslouží podrobné vysvětlení. Milan Nakonečný (2001, 2007) popisuje, jak bylo nadšení v prvních letech samostatného státu vystřídané pochybnostmi, zda na všech zodpovědných místech stojí lidé, jejichž inteligence, vzdělání a mravní kvality zaručují, že budou pracovat ku prospěchu státu. V r. 1928 vzniká Vlajka aneb Hnutí pro nové Československo. Tato organizace národovců vzhlížela s obdivem k myšlenkám básníka Viktora Dyka a vědce F. Mareše. František Mareš (1939) se ke svému členství ve Vlajce vyjadřuje následujícími slovy. „Byl jsem vždy pro sjednocení národa, aby byl v prvních svých důležitostech jedné myslí: proto jsem také členem Národního souručenství. Původní Vlajka, aneb Hnutí pro nové Československo, bylo sdružením akademiků v těžké době poválečné, organizované sice podle práva tehdejších politických stran, ale výlučně protistranické a nepolitické. Původní Vlajka zásadně odmítala politické stranictví, nepřipojila se ani k Národnímu sjednocení Dr. Kramáře. To byl vlastně úkol původní Vlajky – obnovení národního života na mravním základě. Ale československá vláda v listopadu roku 1938 činnost původní Vlajky zakázala. Od té doby původní Vlajka zanikla a nebyla obnovena.“ Po okupaci Československa Jan Rys-Rozsývač zakládá kolaborantskou organizaci, která si neprávem přisvojila

název Vlajka, a postavil se do jejího čela. Rysova organizace však nikdy nebyla legalizována. Ivo Pejšoch (2011) uvádí: „Vlajka tak po celou svou protektorátní historii představovala plavbu pozoruhodným právním vzduchoprázdňem. Nebyla povolena, ale existovala, chtěla legalizaci, na ni však neměla naději.“

Mareš tady veřejně prohlásil, že Rysova Vlajka nemá nic společného s Vlajkou prvorepublikovou, odmítl jak formální, tak ideovou kontinuitu Rysovy Vlajky s Vlajkou předválečnou a vystoupil i proti Rysem vedenému časopisu Vlajka, který se stal nástrojem extrémní kolaborace, antisemitských štvanic, a odsoudil i ostouzení bývalých demokratických vůdců v čele s Masarykem a Benešem.

Obvinění z antisemitismu považuje Jan Janko (1997) za nedůvodné a vychází z Marešových slov v díle *Soumrak duchovní kultury před svítáním* (1939): „Mnohým překáží původ křesťanství z židovství, ale věřím již, že jen Bůh sám může lidstvo spasit, mohu připustit, že k tomuto dílu vyvolil právě židovstvo.“

Také Mojmir Otruba (1968) obviňuje Mareše z fašismu a z odporu proti prezidentu Masarykovi. Jeho zájem o Rukopisy spojuje s odporem proti prezidentu také Josef Kočí (1961), který píše o Marešově přilnutí k fašistické ideologii a k antisemitismu. Osočení z nepřátelství k prezidentovi republiky se však Mareš bránil: „Nepozdvihl jsem boj za rukopisy z nenávisťi proti Masarykovi. Otázka rukopisů není otázkou Masarykovou, a nevývratné důkazy jejich padělatelnosti nejsou dílem Masarykovým, jenž v tom spoléhal na staročekou gramatiku. Ale Masaryk soudil a priori, že chemické zkoušky otázky rukopisů nerozhodnou, a že jen gramatika nám pomůže. Neměl jsem žádného důvodu nenávidět profesora Masaryka, nebylo mezi námi bližšího osobního vztahu, a proto není u mě ani nepřátelství.“

Mareš se střetl s Masarykem již při hodnocení Kantovy filozofie, nesouhlasil ani s Masarykovým realismem. Různost názorů však neznamena osobní nenávisťné nepřátelství. Zaslouží připomenout, že Mareš na slavnostní schůzi profesorského sboru lékařské fakulty v listopadu 1918 ocenil přínos Masaryka ke vzniku samostatného státu (Brázda 2018). Mareš již v r. 1914 zastavil plánované zkoumání pravosti Rukopisů při příležitosti jubilea 100 let od jejich nálezů, aby tím předešel možnosti, že diskuze o tomto literárním sporu bude rakouskými úřady zneužita proti Masarykově angažovanosti v zahraničním odboji.

Marešova angažovanost v otázce Rukopisů byla jeho kritiky označována zajev klesajících intelektuálních schopností stárnoucího vědce, který se pošetile věnoval záležitosti dávno definitivně uzavřené, neboť podvrženost Rukopisů byla prokázána nevyvrácenými a nevyvratitelnými důkazy. Diskuze se však objevují dodnes, jak ukazují publikace Karla Krejčího (1974), Josefa Poláka (1999) a Lubomíra Sršně (2009). Sršeň se později znovu vyjadřuje k berlínské modři (2017) s tím, že její výskyt nelze považovat za důkaz podvrženosti, především proto, že jde o polopravdu, tedy argument vědecky nepřipustný a eticky závadný, je-li uplatňován bez při-

pomenutí, že modř tvoří nejmladší vrstvu. Mareš také nevěřil, že Hanka byl autorem Rukopisů, o Hankově autorství pochybují i další citovaní autoři. Zpochybnění však nic nevyovídá o pravosti.

Marešův přínos fyziologii

František Mareš zemřel 8. února 1942 v Hluboké nad Vltavou, kde trávil poslední roky života. Několik dní poté zveřejňuje Vilém Laufberger, jeden z jeho žáků a pozdější přednosta fyziologického ústavu, nekrológ v *Časopise lékařů českých*. Přehledně připomíná jeho nejvýraznější přínos vědě, což podrobně rozvedl již ve své publikaci k Marešovým osmdesátinám v *Biologických listech*.

První vavříny Mareš získal již jako dvaadvacetiletý, když obdržel Hallovu cenu za práci vysvětlující, co chrání žaludeční sliznici před sebrastavením. Jako asistent prof. Arnolda Spiny již na fyziologickém ústavu se zabýval rozdíly mezi vylučováním indychoxysíranu mezi savci, ptáky a obojživelníky. Zjistil, že toto barvivo vyměšují savci ledvinami, kdežto ostatní sledované skupiny obratlovců převážně játry. Poté se zaměřil na otázky kyseliny močové. Na lačno stanovoval hodinu za hodinou kyselinu močovou a močovinu. V určitou dobu nechával působit pozměňující činitel, např. napítí vody, a stanovil obě látky dále. Dusičkaté látky určoval metodou Kjeldahlovou, dosud užívanou v lihovarnictví, a byl tak první, kdo ji do fyziologie uvedl. Tímto pokusem zavedl do fyziologie a medicíny metodu vyšetřování za lačného stavu. Mareš při měření kyseliny močové vylučované za lačna zaznamenal, že toto množství je individuální konstantou, odlišnou pro různé jednotlivce a stálou pro totéž individuum. Zjistil, že po podání potravy se množství této kyseliny zvýší. Soudil proto, že na lačno vylučovaná kyselina močová má svůj původ v buněčné protoplazmě a po konzumaci pochází z přijaté potravy.

Další zájem věnoval Mareš kalorimetrickým a respirometrickým pokusům. Kalorický metabolismus sledoval jednak metodou přímou, jednak výpočtem ze spotřebovaného kyslíku a vydaného oxidu uhličitého. Respirometrické práce se týkaly výzkumu

4 Na karikatuře teoretiků profesorského sboru pražské lékařské fakulty Karlovy univerzity je zachycen i fyziolog František Mareš (vlevo), u jeho nohou sedí laboratorní žába. Vedle něho vidíme vysokou postavu anatoma Karla Weignera, jemuž z kapsy vyčnívá kost, dále historika lékařství Ondřeje Schrutze s husím brkem a archem papíru, u stolu sedí histolog Otakar Srdínko s mikroskopem, za ním stojí biolog Vladislav Růžička, kolem něho pobíhají morče, králik a opice. Chemik Emanuel Formánek zkouší čichem obsah zkumavky. Autorem kresby z 20. let 20. století je Eugen Normand. Z archivu autora, není-li uvedeno jinak

zimního spánku u křečka a slysa – otázky, jak chlad ovlivňuje zimní spánek a jak se v souvislosti s tím mění teplota a ztráta citlivost v jednotlivých částech těla při zimním spánku. Sledování poměru citlivosti kůže k dýchání prováděl pomocí pokusů, kdy byla srst zvířat navlhčena vodou, nebo kůže králíků natírána škrobovým mazem či olejem. Výsledky prokázaly fyziologickou přízpusobivost organismu. Výstupem respiračních pokusů byla Marešova koncepce rozlišující asfyxii z nedostatku kyslíku od dyspnoe, vyvolané oxidem uhličitým. Zjevy asfyxie vedly Mareše k výzkumu snažícímu se prokázat, že oběh krve v tkáních není způsoben jen silou srdeční, ale podílí se na něm i činnost cév. Krev proudící činným orgánem musí být také zrychlena, a to se nedá vysvětlit pouhým rozšířením světlosti cév. Jedině zrychlený průtok dokáže přivést více krve v jednotce času, činnost srdce a vazodilatace k tomu nestačí. Konečně nutno zmínit Marešovy práce týkající se elektrofyziologie. Zavedl metodu dráždění nervů pomocí indukčního proudu, vzniklého přesně dávkovaným průchodem závaží Atwoodova padostroje magnetickým polem. Ve svých pokusech studoval abnormální dráždění nervosvalového preparátu, kde podráždění vychází od katody při zavření vzestupného proudu.

Mareš považoval za samozřejmou povinnost napsat učebnici fyziologie. Tu česká odborná literatura již dlouho postrádala. Jiří Procháška, řádný profesor vyšší

anatomie, fyziologie a očního lékařství, vydal ve Vídni r. 1797 v němčině učebnici *Lehrsätze aus der Physiologie des Menschen*. Byla vydána třikrát a autorovými současníky přeložena do latiny, ruštiny a polštiny. Českého překladu se dočkala až r. 1956. Jan E. Purkyně učebnici nenapsal, ačkoli se to od něho očekávalo. Byl fyziologem zcela zaměřeným na výzkum; hledání odpovědí na nevyřešené otázky bylo pro něho – jak sám napsal – vášní. Opakování známých skutečností v učebnici ho nelákalo. Vladimír Tomsa odešel jako řádný profesor fyziologie r. 1865 do Kyjeva. Do Prahy se vrátil až v r. 1884 a krátce před svým odchodem z Kyjeva vydal v ruštině *Učebník fyziologie*. V Praze vybudoval fyziologický ústav, českou učebnici ale nenapsal.

Mareš „*Fyziologii*“ vydával postupně od r. 1906, kdy vychází díl I. *Všeobecná fyziologie*. Následují díly II. *Pohyby a jejich innervace* (1908), III. *Výživa*, část 1. *Vnitřní prostředí*. *Krev a její koloběh*. *Mok tkáňový a lymfa* (1911), III. *Výživa*, část 2. *Úprava vnitřního prostředí* (1923), IV. *Fyziologická psychologie*, část 1. *Základy*, *subjekt*, *city*,

snahy (1926) a poslední IV. část 2. *Fyziologie smyslů* (1929).

Učebnice tak vyšla ve čtyřech dílech, v šesti knihách. Mareš o své „*Fyziologii*“ píše, že nikdy nebude podle ní zkoušeno, cílem díla je v syntéze vybraných fakt umožnit utvoření organického souboru. Znovu připomíná, že pouhé zjišťování fakt samo netvoří vědecké dílo, ale je k němu nezbytnou přípravnou vědeckou prací. Ve vydání posledního dílu v r. 1929 píše: „Vědecká škola, kde vládne určité učení, pro které se shledávají důkazy, se mi zdá přežitkem scholastiky. Žáci si netroufají přezkoumávat učení, o kterém nabyli vědeckého přesvědčení. Věda je svobodná, je vždy hotova k přezkoumání. Můj předchůdce i vůdce, profesor Tomsa, byl svobodný duch a mne vedl ke svobodě. Tak i moji spolupracovníci měli úplnou svobodu, aby z vlastní iniciativy podle vlastních idejí samostatně postupovali. Kdo neměl vlastní iniciativu, neobstál.“

Další z jeho žáků, lékař a přírodovědec Jan Bělehrádek, připomněl Mareše jako filozofa. Píše: „Každému hloubavému pří-

rodovědci, jakmile se začne zabývat otázkami obecnějšího rázu, se vtírají problémy filozofické. Pěstování filozofie se stalo součástí české biologie již od Jana Evangelisty Purkyně. Také Mareš se fyziologií dostává k filozofii. Odmítá představu, že by se organismus mohl dokonale vyložit jen jako mechanismus nebo stroj, i když nepřestává zdůrazňovat, že první povinností přírodní vědy je poznat látky a síly, které patří k životním jevům. Život je pro Mareše tvůrčí síla.“

Mareš byl často kritizován, že se příliš zabývá spekulacemi a podceňuje fakta. Na tuto kritiku odpovídá: „Vážím si fakt, neboť věda se dělá z fakt, jako se staví dům z kamene: hromada fakt však není vědou, jako není domem hromada kamene.“

František Mareš – lékař, vědec, pedagog, filozof, politik, dvojnásobný rektor Univerzity Karlovy a trojnásobný děkan její Lékařské fakulty – patří mezi významné osobnosti českého života konce 19. a první poloviny 20. století.

Použitá literatura uvedena na webu Živy.

Marina Hofmanová

Za krásou i záhadami stoleté zahrady

V minulém čísle *Živy* (2020, 6: 301 a CXLVII–CXLVIII) jsme si připomněli 100. výročí školní botanické zahrady v Malešicích. Vydali jsme se do zamlžené minulosti této zahrady obklopující Jiráskovu vilu, zvanou též „zámeček“. Také jsme nahlédli do historie zahradnického vzdělávání, které se zde „pěstuje“ a které navazuje na tradici první zahradnické školy založené v Praze již r. 1909. Za branou do současné malešické botanické zahrady návštěvník nejdříve zaměří pozornost na rostliny, přesto je na první pohled patrné, že se tu dění odehrává v několika rovinách současně. Kromě péče o rostliny a krajinnou kompozici parku je velmi důležitá rovina stavební a technická, která se musí řešit v každém, nejen historickém objektu. Např. budovy na levé straně od hlavního vchodu čeká zásadní proměna, čerstvě vybourané jsou terasovité skleníky ve svahu, zatímco na vzdálenějším lázeňském domku byla zatím opravena střecha. A to se stále pohybujeme pouze v historické části areálu – na vrchu Tábor se totiž rozprostírá produkční část zahrady, k níž se teprve dostaneme. Slíbenou procházku parkem zahájíme se zástupcem ředitele Střední odborné školy Jarov Eduardem Chvostou samozřejmě u rostlin.

Nad čím zaplesá oko a srdce při vkročení do zdejšího botanického ráje? Profesionál či laik, botanik nebo zahradník si u nás užijí flóry ze všech vegetačních pásem Země. Odhaduji přibližně 5 000 taxonů. Exteriéry nabízejí sortiment dřevin a bylin mírného a nově i subtropického pásu všech kontinentů, nevyjímaje jižní polokouli. V interiérech zdejších moderních skleníků pěstujeme široké spektrum rostlin od tradičních zahradních kultivarů po naprosté vzácnosti. Zmiňme alespoň

výčet epifytických zástupců čeledi vstavačovitých (*Orchidaceae*), bromeliovitých (*Bromeliaceae*), kaktusovitých (*Cactaceae*) nebo árónovitých (*Araceae*). Za zmínku stojí kolekce myrmekofilních či insektivorních specialistů. Ale nedělejme z rozhovoru seznam typu index plantarum, nejlepší se vidět vše na vlastní oči.

Založení zahrady datované k r. 1920 se připisuje zahradnímu architektovi Františku Thomayerovi, což sice

1 Detail rubu obřích listů baroty *Gunnera tinctoria*, zimuvzdorné trvalky z Jižní Ameriky

nemáme doloženo, ale část výsadby od něj pravděpodobně pocházela. Je šance nějaké doklady ještě nalézt? Rádi bychom se pyšnili Thomayerovým autorstvím. Navzdory nepodloženosti projektové součinnosti tohoto evropsky významného zahradního architekta první republiky je malešický park velkou učebnicí přírodně krajinářské kompozice té doby. Pokud se podíváme na Thomayerův koncept Karlova náměstí, Chotkových sadů nebo Královské obory, můžeme rozpoznat podobný rukopis. Autorem ale mohl být kdokoli z jeho žáků či vrstevníků. Volba taxonů dřevité kostry parku může napovídat o dodávce z Thomayerových říčanských okrasných školek. Použití platanu javorolistého (*Platanus × hispanica*), velký